

15. Prymak I. D. *Systemy zemlerobstva: istorija i' h rozvytku i naukovi osnovy* / [I. D. Prymak, V. A. Vergunov, V. G. Roshko ta in.]. – Bila Cerkva: BDAU, 2004. – 528 s.

16. Kovalenko N. P. Stanovlennja ta rozvytok nauko-organizacionykh osnov zastosuvannja vitchyznjanykh sivozmin u systemah zemlerobstva (druga polovyna XIX – pochatok XXI st.): monografija / N. P. Kovalenko, NAAN, NNSGB. – K.: TOV «Nilan-LTD», 2014. – 490 s.

17. Naukovi osnovy ohorony ta racional'nogo vykorystannja zroshuvanyh zemel' Ukraїny / za nauk. red. V. A. Stashuka, M. I. Romashhenka, S. A. Baljuka. – K.: Agrarna nauka, 2009. – 624 s.

18. Pylypenko O. I. Lisovi melioracii': pidruch. / [O. I. Pylypenko, V. Ju. Juhnovs'kyj, S. M. Dudarec', V. M. Maljuga]; za red. V. Ju. Juhnovs'kogo. – K.: Agrarna osvita, 2010. – 282 s.

19. Turusova A. I. K 70-letiju plana preobrazovanija prirody stepej / A. I. Turusova, E. D. Chernyshova // «Central'nyj nauchnyj vestnik». – M., 2018. – T.3. №8 (49). – S.32–33.

20. Postanovlenie Soveta Ministrov SSSR, 20 oktjabrja 1948 g. // Reshenija partii i pravitel'stva po hozjajstvennym voprosam: sbornik dokumentov za 50 let. – T.3, 1941–1952 gody. – M.: Politizdat, 1968. – S.531–549.

21. Vozhegova R. A. Strategija rozvytku system zemlerobstva Pivdenного Stepu do zmin regional'nogo klimatu / R. A. Vozhegova // Zroshuvane zemlerobstvo: zb. nauk. pr. – Herson: Grin' D. S., 2017. – Vyp.68. – S.5–9.

22. Melioracija na Ukraine / pod red. N. A. Garkushi. – K.: Urozhaj, 1985. – 376 s.

23. Informacijni internet-resursy [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://propozitsiya.com/ua/zroshennya-mozhe-peretvoriti-ukrayinu-u-svitovogo-prodovolchogo-donora-mihaylo-romashchenko>.

24. Informacijni internet-resursy [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/50-2016-%D0%BF>.

Klubuk V. V., candidate of historical sciences, senior researcher of research and innovation, technology transfer and intellectual property Department of the Institute of Irrigated Farming NAAS (Ukraine, Kherson), izz.ua@ukr.net

Irrigation and forest-melioration in the steppe zone of Ukraine. Lessons from the past in climate change

Knowledge of the history of agronomic science makes it possible to more fundamentally assess the essence of certain problems, to be more critical of analyzing the problems of today's agriculture. For a long time, till the nineteenth century, agriculture in the territory of modern Southern Ukraine was not a priority activity. Mainly unbroken, unprotected steppes served as pasture for numerous herds of landed livestock. Even the idea was suggested that «the land in Kherson province is malorous, and climatic conditions are detrimental to agricultural activity» [1, p. 5]. Indeed, extreme high temperatures and the absence of precipitation during the growing season minimize the efforts of agrarians in the southern region of Ukraine in obtaining good crops. However, the experience of using systematic irrigation as one of the most effective ways to overcome the moisture deficit in soils suggests that in the conditions of a comprehensive scientifically grounded approach to solving this problem, a stable and high production of agricultural products is provided [2, p. 10-11]. In addition, the microclimate of agricultural crops is affected by the location of forest bands along the fields, their fermentation. These factors lower the temperature of the surface layers of the soil, creating favorable conditions for the growth and development of plants.

Keywords: irrigation, forest melioration, climate change.

* * *

УДК 37.016(477)«1964/1984»

Лаврут О. О.,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії, суспільно-гуманітарних дисциплін та методики їх викладання, Донецький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти (Україна, Краматорськ), lavrut.olga@gmail.com

Шляхи формування учительського світогляду «доби застою» в Українській РСР

Стаття написана на основі вивчення джерел Центральних державних архівів України та Збірника наказів Міністерства освіти УРСР за

1964–1984 рр. Метою нашого дослідження є вивчення шляхів формування учительського світогляду Української РСР зазначеної доби на основі загальнонаукових, конкретно історичних та джерелознавчих методів дослідження. Серед розповсюджених була виставкова діяльність. Педагогів долучали й до діяльності педагогічних та інших товариств, де вони вивчали твори ідеологічного спрямування, слухали лекції громадсько-научного характеру. Власна педагогічна діяльність була спрямована на удосконалення вивченого, почутого й адресувалась своїм колегам, учням, задля їх ідеолого-політичного «загартування». Учителі долучались і до роботи періодичних видань. Обов'язковим елементом стала і взаємодія із батьками – через зустрічі з ними, листування, інші заходи. Не дивлячись на це, педагоги долучались і до опозиційної діяльності.

Ключові слова: УРСР, учительство, педагогічна діяльність, політика, ідеологія, школа, бібліотека, журнал, твір, опозиція.

Педагогічна громадськість є однією із найосвіченіших категорій населення. Вона постійно підтримує власний фаховий рівень, слідкуючи та виконуючи виклики суспільства. Не виключенням стало й учительство УРСР періоду 1964–1984 рр., коли поряд із виконанням професійних функцій, воно стало й об'єктом діяльності правлячої партії. Які були шляхи формування учительського світогляду зазначеної доби спробуємо з'ясувати у нашому дослідженні. Це допоможе глибше вивчити соціальну історію, а практичне застосування можливе під час вирішення питань будення учительства сучасної України.

Щодо історіографії питання, то воно не є однозначним. Деяких аспектів торкалися дослідники. Так, Н. О. Лаас та В. О. Крупина з'ясували проблематику вітчизняної історії на палітрах часопису «УІЖ», зазначаючи про вивчення соціально-економічних проблем цього періоду, що було нерівномірним протягом другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. Вони також торкнулися питань методології досліджень [1, с. 142–166]. Дослідники розглянули й питання теорії педагогічного менеджменту та діяльності державних органів з керівництва професійного життя учителів у зазначений період, особливості навчання та виховання педагогічних кадрів в УРСР та інші аспекти [2, с. 1–14; 3; 4, с. 204–208; 5, с. 92–96]. Проте деякі питання залишилися осторонь. Тому, метою нашого дослідження є вивчення шляхів формування учительського світогляду Української РСР зазначеної доби. Реалізувати це допоможуть виконання наступних завдань:

- вивчення історіографічної та джерельної бази дослідження, виділення раніше не з'ясованих питань;
- з'ясування заходів, які здійснював радянський уряд задля формування відповідної ідеології;
- характеристика інакомислення, що виявлялося в учительському та учнівському соціумі;
- окреслення перспектив дослідження.

Джерелами до написання статті стали матеріали фондів Центрального державного архіву вищих органів влади України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України та Збірників наказів Міністерства освіти УРСР за вказаний період, які дозволили вивчити нормативне підґрунтя проблеми, показати діяльність учителів у різних куточках колишньої республіки та ставлення деяких інституцій до цього.

В областях Української РСР функціонували відділення педагогічного товариства, які були покликані здійснювати політико-просвітню роботу серед педагогічної громадськості. Зокрема, Ровенське обласне відділення педагогічного товариства у 1965 р. провело засідання президії обласної ради товариства, пленум,

наради, науково–практичні конференції з теми: «Шляхи піднесення якості навчання і виховання учнів», з питань комуністичного виховання, батьківську конференцію – «Моральне виховання дітей в сім'ї». При всіх 128 середніх і 8–річних школах діяли батьківські університети; педагогічні читання з оглядом художньої самодіяльності, виставок; висвітлювали питання на сторінках преси. Педагоги підготували й листівки, плакати, методичні розробки, дослідження, до друку – збірники «Творчість юних», «Літературне краєзнавство в школі», присвячені 50–чю Жовтня [6, арк. 11–12зв].

Задля формування та розвитку правового світогляду педагогів існував «Каталог лекцій з питань держави і права», який слугував своєрідним дороговказом. Серед них були такі теми: «В. І. Ленін – організатор радянської держави, організатор багатонаціональної держави», «Держава – це ми», «Програма КПРС про державу, право, законність», «Основні права і обов'язки радянських громадян», «Кримінальні злочини. Охорона особи в СРСР», «Трудові права і обов'язки радянських громадян», «Майнові обов'язки радянських громадян», «Житлові обов'язки радянських громадян», «Пенсійні обов'язки радянських громадян», «Сімейні обов'язки радянських громадян», «Охорона соціалістичної власності», «Охорона соціального правопорядку і попередження злочинів», «Про ідеологічні диверсії», «Соціалістичне правознавство», «Право і мораль», «Питання державного устрою країн соціалістичного табору», «Питання міжнародного права». У роботі були вміщені адреси і номери телефонів лекторів [7, арк. 11–15зв].

Підводячи підсумки республіканського огляду роботи шкільних бібліотек зазначалось, що заклади освіти покликані були надавати відповідну ідеологічну «підтримку» педагогам. Тому, у них створювалися куточки, надавалась пропагандистська література. Саме бібліотеки мали сприяти вивченню документів КПРС і радянського уряду, сприяти вихованню педагогів та учнів до читання і правильних читацьких смаків.

На сторінках педагогічних видань обговорювались перетворення в освітній галузі. Так, газета «Правда України» друкувала «Педагогічні бесіди». Враховуючи Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про заходи подальшого покращення роботи середніх загальноосвітніх шкіл», газета відкривала новий розділ на власних сторінках з питань виховання дітей у сім'ї та школі. Члени редакції закликали до надсилання статей, нарисів та листів у видавництво; задавати запитання, вирішувати педагогічні задачі, сподіваючись, що такі розмови «будуть усім нам на користь». Протягом декількох років у газеті надрукували 30 бесід, серед яких такої тематики: «Дитина і колектив», «У світі ігор та іграшок», «Із абетки навчання» (допомога першокласникам), «Здібності. Як їх розвинути», «Чому і як навчити» (про нові програми для учнів), «Чи потрібно наказувати дітям?», «Навіщо допомагати дітям». Значний пласт робіт був присвячений професійній орієнтації дітей. Підтвердженням чого стали теми: «Вибір професій», «Ранні уміння з трудового виховання», «Лист молодому батькові» (В. О. Сухомлинський), «У сім'ї росте піонер», що спонукало до спільної діяльності школи та родин вихованців. Обов'язковою була пропаганда випускників із залучення до лав радянської армії, що й знайшло відображення у відповідній тематиці: «Підуть хлопці до

лав армії служити». Важливим напрямком залишалось моральне–етичне виховання та розвиток мовлення при цьому – тема – «Слово про слово»; охорона довкілля та еколого–доцільна діяльність дітей – «Живі навколо». Важливим залишалось спілкування із учнями, що відображалось у темі «Учительський такт»; розв'язання різних конфліктів – «Конфлікти у сім'ї» та вміння зберігати власний потенціал здоров'я – «Якщо хочеш бути здоровим». Окрім цього були створені педагогічні університети для батьків – у м. Горохові Волинської області, які присвячені читанню та обговоренню бесід, що вважались джерелами педагогічних знань. «Із пошти» газети публікувалась педагогічна спадщина К. Ушинського, Н. Крупської, А. Макаренка. Також – питання про загальну освіту, питання перед з'їздами учителів, нариси про педагогів – Героїв Соціалістичної Праці; естетичного та військово–патріотичного виховання [8, арк. 4–6зв].

На сторінках газети педагоги писали на різні теми. «Меня как преподавателя украинской литературы (говорит Герой Социалистического труда Е. Касьяненко из Сумской области) привлекла тема «С чего начинается Родина». В канун 50–летия Октября я писала историю своего села Слобода (в помощь учащимся 8–10 классов), установив связи со старыми большевиками, первыми организациями комбедов участниками революции 1905, 1917 годов. Это был хороший материал для внеклассной работы, необходимый материал». Досвід педагогічної пропаганди, який здійснювала «Правда України» був представлений на ВДНГ ще у 1968 р. У конкурсах на кращий матеріал, які проводила газета виділялись автори бесід – Л. Островська, Ю. Львов, В. Сухомлинський. В. Сухомлинський отримав першу премію за 1969 р. [8, арк. 7–8зв].

Задля ознайомлення педагогів із рішеннями правлячої партії та демонстрації «демократичних принципів» в управлінні освітою періодично проводились учительські з'їзди, до чого готувались досить ретельно [9, арк. 9зв]. Постанова Ради Міністрів СРСР від 22 січня 1968 г. №40 «О созыве Всесоюзного Съезда учителей» зазначала про підтримку пропозиції Міністерства освіти СРСР і ЦК профспілки працівників освіти, вищої школи і наукових установ про скликання в червні – липні 1968 р. у Кремлівському палаці З'їздів Всесоюзного з'їзду учителів за участю 4000 осіб. Радянські республіки, слухняно теж проводили такі заходи [9, арк. 144зв].

Так, на III з'їзді учителів УРСР, який відбувся у червні 1968 р. ставили чергові завдання перед педагогами, на що ті відповідали: «Ми, делегати з'їзду глибоко переконані в тому, що працівники народної освіти УРСР разом з батьками і всією громадськістю під керівництвом Комуністичної Партії виконують поставлені перед ними великої державної ваги завдання з виховання високоідейного, трудолюбивого покоління, активних будівників комунізму, безмежно відданого Комуністичній партії і Батьківщині... КПРС – слава! – Вигуки – Слава! – Оплески. Учителям Радянської України – слава! – Оплески. – Великому радянському народу – будівнику комуністичного суспільства – слава! – Оплески. Всі встають, тривалі оплески» [9, арк. 147зв].

З метою контролю діяльності учителів й учнів Рада Міністрів та Міністерство УРСР надсилали на місця відповідні вказівки. Вони були типічними для усіх

закладів [10, арк. 2зв]. План Міністерства освіти СРСР, затверджений Державним комітетом Ради Міністрів СРСР з науки, погодженим із Радою Міністрів УРСР, передбачав проведення в м. Києві IV Всесоюзних педагогічних читань у березні 1976 р. на тему: «Співдружність школи, сім'ї і громадськості у комуністичному вихованні дітей та молоді». Передбачалось із кожної республіки делегувати партійних, профспілкових та комсомольських працівників, учителів, учених, представників відомств, міністерств, колгоспів і радгоспів – всього 800 осіб, із них – 600 – котрі мешкали в інших населених пунктах. «Від нашої УРСР хотіли запросити завідувачів відділів науки і учбових закладів обкомів партії, секретарів обкомів комсомолу, завідувачів облвню, директорів обласних інститутів удосконалення учителів, представників профспілкових організацій, працівників шкіл, профтехучилищ, та інших – всього 200 осіб, у тому числі 170 – іногородніх. Пленарне засідання планувалось провести 23 та 26 березня 1976 р. у Жовтневому палаці культури, а роботу секцій – 24 – 26 березня у приміщенні Київського будинку культури, КПІ ім. О. М. Горького, Київського будинку науково-технічної пропаганди та лекційному залі Жовтневого палацу культури». Обов'язковим було привітання учасників та покладання квітів до пам'ятника В. Леніну. У Жовтневому палаці експонувалась виставка із відповідної теми, де представлений досвід роботи шкіл, рад сприяння сім'ї і шкіл, окремих установ м. Києва. Окрім цього – екскурсії до Канева, Корсунь–Шевченківського та виступи провідних радянських учених». Перебіг подій висвітлювали у пресі, радіо та телебаченні [11, арк. 9–10зв].

Періодичні видання залишалися «рупором» радянської пропаганди. Матеріали підлягали жорсткій цензурі. Так, КДБ при Раді Міністрів УРСР від 22 квітня 1971 р. повідомляв, що у №4 журналу ЦК ЛКСМУ «Дніпро» за 1971 р. вміщена стаття І. Дзюби «Уважність до життя» та збірка оповідань А. Дімарова «Зінське щеня», видане видавництвом «Молодь» у 1969 р. Головний редактор – Ю. М. Мушкетик зазначав, що її треба скоротити за рахунок переказу змісту, вилучити з неї «окремі сумнівні твердження, невірні висновки», проте роботу надрукували. І. Дзюба писав: «Війна розворушила й відживила інстинкти, санкціонувала найтваринніше у людей... У повоєнні роки треба було долати не тільки віджили чи неспроможні способи господарювання і форми громадського співжиття (це суперечило офіційній думці – авт.), а й віджили зашкарублу психіку, втому, інертність, людський егоїзм, різні види переродженства, шкурництва, бюрократизму, самоправства, хижацького індивідуалізму, що призвело до протиставлення тій оцінці трудового подвигу фронтовиків, героїзму після війни, які були дані на XXIV з'їзді КПРС» [12, арк. 5зв].

«Сім'ї зрадників поневіряться через те, що їх батьки з глупоти чи шкурництва пішли на прислужництво до фашистських окупантів... У статті автор неправильно писав про «якусу надвисоку роль сільського життя у суспільстві, стверджував, що «сільське життя залишається однією із найважливіших ділянок процесу духовного і морального новотворення, хоч сфера господарської дії села відсотково звужується, сфера його морального впливу залишається сталою». Рецензенти писали, що начебто це твердження неправильне. Але село залишалось носієм традицій, духовності

та спадковості. Тому, відділи пропаганди і агітації та культури ЦК КП України з ЦК ЛКСМУ поставили питання про неможливість випуску журналу «Дніпро» з такою статтею. Питання обговорювалось у секретаря ЦК КП України Овчаренка Ф. Д. Її вирішили вилучити. Здійснення цього покладалось на ЦК і редакцію часопису. Вилучені аркуші були знищені. Це не перший випадок, коли ЦК ЛКСМУ розглядало питання про «персональну відповідальність Мушкетика Ю. М. та життя ним відповідних заходів» [12, арк. 6зв].

Не дивлячись на ідеологічну проробку населення, інакомислення у суспільстві поширювалось [13, арк. 7зв]. Діяльність шкіл перевірялась державними органами. Так, відділ науки і культури ЦК КПУ разом з Волинським обкомом КП УРСР надіслали Першому секретарю ЦК КПУ Шелесту П. Ю. аналіз стану навчально-виховної роботи в школах області – Любомльській середній школі №1. Комісія констатувала, що у ній у 1965 р. була створена група «щирих українців» під назвою «СВУ». «Її члени надто захопились проведенням загальношкільних заходів, не дбали про індивідуальну роботу, дирекція школи не критично ставилась до порушників дисципліни, не вживала заходів до профілактики правопорушень (4 учні були притягненні до кримінальної відповідальності). Теж стосувалось батьків і громадськості». Ці питання обговорювались на засіданні Любомльського райкому партії УРСР, який наголосив на незадовільному контролі з боку адміністрації. Тому, директору школи «...товаришу Олексюку винесли сувору догану із занесенням до облікової картки, секретарю партійної організації товаришу Шабатурі – догану». Пропонувалось провести збори батьків на підприємствах з питання «Про роль школи, сім'ї та громадськості у вихованні дітей». Відділ науки і культури ЦК КПУ запропонував Міністерству освіти УРСР у січні 1967 р. ретельно перевірити і розглянути на колегії стан навчально-виховної роботи у Волинській області [14, арк. 113–114зв].

До редакцій часописів та газет надсилали листи із памфлетами, статтями, створюючи таким чином видимість взаємозв'язку з громадськістю. До друку допускали перевірені матеріали, «вичищаючи їх від небажаного й проводячи індивідуальні бесіди з авторами». Прикладом такого є лист до ЦК КП УРСР з відміткою «Секретно» «О результатах рассмoтpeния письма т. Левады А. С. №Л-17719» від 16 травня 1984 р. Тут зазначалось: «В письме в ЦК КП Украины Александр Левада (український радянський письменник-кіносценарист, секретар правління Спілки письменників України, член Спілки кінематографістів України – авт.) жалується на работника Главлита УССР, что тот, по его мнению, безосновательно не разрешил публикацию в газету «Радянська Украина» – памфлета «Чи всі вдома у Білому Домі?». Заместитель начальника Главлита УССР тов. Хорунженко Ю. А. ознакомленный с памфлетом и подтвердил, что он не мог его печатать в таком виде. Здесь – прямые против глав государств и правительств материалы. Материалы такого характера могут быть напечатаны по согласию с Министерством иностранных дел СССР». Після цього відбулася зустріч з автором памфлету, який погодився із зауваженнями, про що й написав завідувач відділу пропаганди і агітації ЦК КП України Л. Кравчук [15, арк. 10зв].

Головне управління з охорони державних таємниць у пресі при Раді Міністрів Української РСР (Хорунженко Ю. А.) надіслало лист секретарю ЦК КП УРСР Капто А. С. «О замечаниях политико-идеологического характера по материалам, поступившим на цензорский контроль» від 26 липня 1983 р. №400 із відповідною позначкою. У ньому зазначалося, що у першому півріччі 1983 р. Головне управління з охорони державних таємниць у пресі при Раді Міністрів Української РСР зробило ряд зауважень політико-ідеологічного змісту на матеріали, які поставлені на цензорський контроль. «Ці зауваження стосувались в основному випадків викривлення нашої дійсності, суб'єктивного, неправильного сприймання деяких явищ суспільно-політичного життя, відступу від історичної правди, тому 34 матеріали не були допущені до друку» [15, арк. 11зв].

Ось характеристика деяких із них. «Повесть Пархомова «Залізна гра», сверстанная в журнале «Киев» №2. Это произведение в неприглядных красках изображает мир большого советского спорта. Спортсмены были выведены людьми примитивными и ограниченными. Высокие спортивные достижения интересовало их постольку, поскольку за это хорошо платили, а участие в международных соревнованиях дает возможность покупать и вести домой заграничные тряпки. Спортсмены нашей команды не заботились о собственном достоинстве: не зная немецкого языка (соревнования проходили в ГДР) «один по-баранячому мекав у магазині, коли питає про вовняні кофточкі, інший – на мигах показував». В нашей сборной процветает зависть, нездоровое соперничество, когда «при нагоде» готовы «відтіснити тебе плечем». Под стать членам сборной и спортивные руководители «сильні світу цього чомусь були особливо прихильні до Шмарінова (вороватий делец из спорта). Ні, він не підлабузнювався, але без нього оте начальство було як без рук. Одному потрібна була югославська «стінка», другий мріяв про «Грюндіг» останньої моделі».

Стихотворение «Роботи» из издательства «Дніпро» сборника В. Лагоды «Гумор. Сатира. Лірика». Здесь автор, отвечая на им же самим поставленный вопрос, кем являются наши сограждане – рабами или властителями, утверждал, что они обыкновенные роботы: «робот-лектор розповсюджує програмову нудьгу», «піднімає свою залізну руку робот-делегат», «ось людину судять роботи за злочинства доброти». Перше – асоціювалося із пропагандистськими кадрами, друге – із беззаперечним виконанням чужих рішень; третє – із бюрократичною системою та прагненнями окремих осіб зробити цей світ кращим. Далі у листі йшлося про байку – «Кит і кілька» із книги сатири та гумору Ю. Кругляка «Зевсове кресало», де «...в аллегорической форме прослеживается главная мысль: в нашем обществе простому человеку невозможно добиться справедливости». Підтвердженням цього стали рядки із зазначеного твору: «Кит справедливий, кажуть є...

Та тільки

Хіба ж дістатись кільці до Кита?»

У вірші «День і ніч кружляємо по колу» із книги П. Щегельського «Озеріки» утверджувалось, що «у нас «напівправа правді в око цілить» і, що «півбрехня з брехнею знов пішла». Тобто, творам, які висміювали ваді радянської дійсності, фактично перекидали

шлях в життя. У роботах були й такі, котрі стосувалися історичного минулого нашого народу. Зокрема, «Очерк Федорива «Леви і брук» – толкующий воссоединение Левобережной Украины с Россией в несколько насмешливом тоне как акт купли-продажи, а не результат борьбы украинского народа...». «За «Вічним миром» Лівобережна Україна з Києвом возз'єдналась з Росією, що було позитивним актом у нашої історії. До речі, за Київ Польща дістала компенсацію 146 тис. крб. Як бачимо, не так уже й багато коштувала мати городів руських», котру викупили у Львові на Ринку. Тут цензура подавала офіційне тлумачення подій 1654 р., «Вічний мир» – це возз'єднання, що суперечило фактам. Україна ні Річчю Посполитою, ні Московією не розглядалась монолітною державою. На її теренах кожна із країн проводила власну політику [15, арк. 14–15зв].

Стихотворение неизвестного автора «Виродкові» содержит ненависть к людям, которые искажают или забыли свой родной язык и «кривляются на московский лад». Твір засуджує перехід на російську мову, намагання бути схожим на «старшого брата». Але цензори любов до Батьківщини та рідної мови трактували як вияви націоналізму, пишучи: «Стихотворение пропитано национализмом». У спецповідомленні управління КДБ при Раді Міністрів УРСР у Херсонській області першому секретарю Херсонського обкому КП УРСР Кочубею А. С. писали, що багато алегорій у творчості «ГУК», національних суджень, у неї виявили анекдоти під час обшуку, які носили «клеветнический, антисоветский характер» [16, арк. 27зв].

Ідеологічна робота у школі також носила анти-релігійний характер, підтвердженням чого стало рішення колегії Міністерства освіти УРСР від 29 грудня 1971 р. Воно відмітило про «серйозні недоліки в науково-атеїстичному вихованні учнів шкіл Волинської області». Педагогічні колективи мало залучали дітей та підлітків з родин віруючих до гурткових занять, участі в масових заходах, суспільно корисній праці. Окремі учителі слабо вивчали індивідуальні особливості учнів, особливо тих, котрі виховувались у родинах віруючих. Індивідуальній роботі з учнями бракувало педагогічного такту, знань з дитячої психології і умов та засобів впливу сектантів на дітей. У школах були відсутні плани індивідуальної роботи з батьками-віруючими. У частині шкіл бібліотеки не були забезпечені науково-атеїстичною літературою. Окремі учителі мали поверхневі знання та уявлення про різні секти, суть їх віровчень, шляхи і методи впливу на віруючих. Ці недоліки призвели до того, що діти перебували під впливом релігії, відвідували церкви, молитовні будинки, брали участь у релігійних святах і обрядах, стояли осторонь масових позашкільних заходів та суспільно корисної праці. Колегія вважала це недоліком роботи обласного та районних відділів народної освіти, керівників установ. Інститут удосконалення учителів, методичні кабінети не надавали необхідної підтримки, мало уваги цьому приділяли газета «Радянська освіта», республіканські методичні журнали «Українська мова і література в школі», «Початкова школа» та «Радянська школа» [17, с. 6–11].

Рішення колегії Міністерства освіти СРСР від 17 жовтня 1975 р. «Про наслідки III Всесоюзної науково-практичної конференції «Вивчення в середній школі життя, діяльності, творів В. І. Леніна, документів

КПРС» зазначало, що у навчальних закладах мали створювати умови, які б сприяли творчому оволодінню ленінської ідейної спадщини, ідеями і положеннями документів КПРС і ВЛКСМ та удосконаленню взаємодій шкільних комсомольських організацій з педагогічними колективами [18, с. 4–15].

Про роботу Сахнівської середньої школи Корсунь–Шевченківського району Черкаської області зазначалося: «Досягнення школи в навчанні та ідейною загартовуванні учнів стали можливими завдяки створенню в педколективі ділової морально–політичної обстановки. Вона стверджується особистим прикладом педагогічної творчості директора школи О. А. Захаренка, його опорою на шкільну партійну організацію, активним зверненням до колективного розуму, громадської ініціативи, різним діловим тоном взаємин. Планування роботи школи складене з урахуванням особливостей шкільного колективу і чітко спрямоване на організацію виконання партійних і урядових постанов в галузі народної освіти... Педколектив, партійна і громадські організації школи розгорнули підготовку до 110–річчя від дня народження В. І. Леніна, цілеспрямовано працювали над виконанням постанови ЦК КПРС «Про дальше поліпшення ідеологічної, політико–виховної роботи». Зусилля спрямовували на пропаганду, політичну інформацію учнів, зміцнення їх зв'язку з життям та розв'язання конкретних завдань шкільної роботи. На комсомольських зборах, засіданнях клубів старшокласників, під час диспутів і політінформацій тощо вчителі прагнули предметно і переконливо відповідати на запитання, що хвилювали молодь, запобігали у виховній роботі будь–якого формалізму. Таким чином... досвід школи заслуговує на схвалення і творче застосування в школах республіки» [19, с. 12–18].

Разом з тим, здійснюючи постанову ЦК КП України «Про стан книговидавничої справи в республіці та заходи щодо її поліпшення», видавництво «Карпати» збільшило план випуску літератури 1971 р. У ній наголошувалось на реалізації рішень XXIV з'їзду КПРС, що полягали у «...передачі досвіду в промисловості, сільського господарства; партійного і радянського будівництва, ленінської дружби народів; пролетарського інтернаціоналізму». Очільники обкомів партії навіть випустили книги «Ленін з нами». Їх авторами стали секретарі Закарпатського, Івано–Франківського, Чернівецького обкомів партії та «споріднених областей Чехословаччини, Угорщини, Румунії» [12, арк. 7зв]. Так, радянський уряд звертав особливу увагу на «важливі дати», з метою акцентування до певних подій, персоналій та явищ [20, арк. 80зв].

Питання реформування освіти першої половини 1980–х рр. знайшли відображення в обговоренні на місцях, зокрема Проекта ЦК «Основные направления реформы общеобразовательной и профессиональной школы» обговорювався у Вінницькій області. Згідно із інформацією від 20 січня 1984 р. документ обговорили у 26 сільських і 3 міських районах області на сіневих учительських нарадах. Провели 1.378 зборів у трудових колективах у тому числі в 1003 навчальних закладах, на промислових підприємствах – 86, в колгоспах і радгоспах – 158, в інших колективах – 137. На них виступило 9.851 осіб: учителів і викладачів – 6.221, технічних працівників навчальних закладів – 512,

робочих – 779, колгоспників – 940, фахівців народного господарства – 859, пенсіонерів – 550. Вони внесли 3.801 пропозицій і зауважень, 164 матеріали, пов'язані з обговоренням проекту, були опубліковані на сторінках обласних і районних газет, 106 – передані місцевому радіо. Учасники рекомендували переробити навчальні програми, збільшити кількість гуртків, залучивши більшу кількість дітей сюди; зменшити наповнюваність дітей у ГПД. Пропонували й вести у старших класах викладання російської мови, уроків етики та естетики (у 7 – 10 класах). Акцентували на організації у сільських районах більшої кількості станцій юних натуралістів, техніків, збільшенні часу на трудове навчання та виховання учнів; активнішому долученні батьків до навчально–виховного процесу; конкретизації обов'язків класного керівника; укріпленні матеріально–технічної бази шкіл» [20, арк. 141зв]. Схожий досвід був і в інших регіонах [21, арк. 6–10зв]. Необхідно відмітити, що майже всі документи, які були опрацьовані в архіві, за цей період були написані російською мовою. Тобто, мовою діловодства була саме вона. Причому, не лише документи центральних органів, але й республіканських, в тому числі – для внутрішнього листування.

Отже, протягом 1964–1984 рр. учительство долучали до різних напрямків діяльності. Задля формування у них «правильного світогляду» державні органи влади його контролювали. У культурно–освітніх закладах діяли різні виставки, куточки літератури. Педагогів долучали й до діяльності педагогічних та інших товариств, де вони вивчали твори ідеологічного спрямування – біографії та твори, виступи державних діячів, слухали лекції громадянознавчого характеру. Іншим шляхом стала безпосередня власна педагогічна діяльність, яка була спрямована на удосконалення вивченого, почутого й адресувалась своїм колегам, учням задля їх ідеолого–політичного «загартовування». Учителі долучались і до роботи періодичних видань: вони не лише знайомились із їх матеріалами, але й обговорювали, писали до різних рубрик, які охоплювали питання навчальної діяльності, напрямків виховання та розвитку дітей. Обов'язковим елементом стала і взаємодія із батьками – через зустрічі з ними, листування, інші заходи. Не дивлячись на це, педагоги долучались і до опозиційної діяльності: опосередкованої (знайомились із літературними творами) та безпосередньої. Перспективою нашого дослідження є вивчення життя учительства зазначеного періоду.

Список використаних джерел

1. Крупина В. О., Лаас Н. О. Проблеми історії України 1945–1991 рр. на сторінках «Українського історичного журналу» / В. О. Крупина, Н. О. Лаас // УІЖ. – 2007. – №6. – С.142–166.
2. Лунячек В. Е. Становлення та розвиток педагогічного менеджменту в Україні і світі: історичний огляд (1917–1991 рр.) / В. Е. Лунячек // Теорія та практика державного управління. – 2014. – Вип.3 (46). – С.1–14.
3. Капченко О. Л. Діяльність районних відділів народної освіти з підвищення кваліфікації педагогічних кадрів в Україні (1945–1990 рр.) / О. Л. Капченко // Автореферат дис. ... канд. педаг. наук зі спец. 13.00.01 – теорія та історія педагогіки. – Київ, 1999. – 21 с.
4. Яшук П. Особливості виховання вчительських кадрів у 1960–80–х роках / П. Яшук // Наука і освіта. – 2013. – №3. – С.204–208.
5. Гавриленко Т. Л. Державна політика щодо організації початкової освіти в Українській РСР (1964–1984 рр.) / Т. Л. Гавриленко // Вісник ЧНПУ. – 2014. – №120. – С.92–96.
6. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф.5160. – Оп.1. – Спр.42.
7. Там само. – Ф.4618. – Оп.1. – Спр.964.

8. Там само. – Ф.5160. – Оп.1. – Спр.77.
9. Там само. – Ф.166. – Оп.15. – Спр.6257.
10. Там само. – Спр.8255.
11. Там само. – Спр.8874.
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.25. – Спр.513.
13. Там само. – Оп.25. – Спр.2809.
14. Там само. – Оп.24. – Спр.6142.
15. Там само. – Оп.25. – Спр.2545.
16. Там само. – Оп.25. – Спр.698.
17. Про серйозні недоліки в науково-атеїстичному вихованні учнів шкіл Волинської області // Збірник наказів Міністерства освіти УРСР. – 1972. – №3. – С.6–11.
18. Про наслідки III Всесоюзної науково-практичної конференції «Вивчення в середній школі життя, діяльності, творів В. І. Леніна, документів КПРС» // Збірник наказів Міністерства освіти УРСР. – 1976. – №3. – С.4–15.
19. Про досвід роботи Сахнівської середньої школи Корсунь-Шевченківського району Черкаської області по навчанню та ідейному загартовуванню учнів // Збірник наказів Міністерства освіти УРСР. – 1980. – №7. – С.12–18.
20. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.25. – Спр.2497.
21. Там само. – Оп.32. – Спр.1721.

References

1. Krupyna V. O., Laas N. O. Problemy istorii' Ukrainy 1945–1991 rr. na storinkah «Ukrai'ns'kogo istorichnogo zhurnalu» / V. O. Krupyna, N. O. Laas // UIZh. – 2007. – №6. – S.142–166.
2. Lunjachek V. E. Stanovlennja ta rozvytok pedagogichnogo menedzhmentu v Ukraini i sviti: istorichnyj ogljad (1917–1991 rr.) / V. E. Lunjachek // Teorija ta praktyka derzhavnogo upravlinnja. – 2014. – Vyp.3 (46). – S.1–14.
3. Kapchenko O. L. Dijal'nist' rajonnyh viddiliv narodnoi' osvity z pidvyshhennja kvalifikacij' pedagogichnyh kadriv v Ukraini (1945–1990 rr.) / O. L. Kapchenko // Avtoreferat dys. ... kand. pedagog. nauk zi spec. 13.00.01 – teorija ta istorija pedagogiky. – Kyi'v, 1999. – 21 s.
4. Jashhuk P. Osoblyvosti vyhovannja vchytel's'kyh kadriv u 1960–80-h rokah / P. Jashhuk // Nauka i osvita. – 2013. – №3. – S.204–208.
5. Gavrylenko T. L. Derzhavna polityka shhodo organizacij' rochatkovoї osvity v Ukraini's'kij RSR (1964–1984 rr.) / T. L. Gavrylenko // Visnyk ChNPU. – 2014. – №120. – S.92–96.
6. Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv vlady Ukrainy. – F.5160. – Op.1. – Spr.42.
7. Tam samo. – F.4618. – Op.1. – Spr.964.
8. Tam samo. – F.5160. – Op.1. – Spr.77.
9. Tam samo. – F.166. – Op.15. – Spr.6257.
10. Tam samo. – Spr.8255.
11. Tam samo. – Spr.8874.
12. Central'nyj derzhavnyj arhiv gromads'kyh ob'jednan' Ukrainy (dali – CDAGO Ukrainy). – F.1. – Op.25. – Spr.513.
13. Tam samo. – Op.25. – Spr.2809.
14. Tam samo. – Op.24. – Spr.6142.
15. Tam samo. – Op.25. – Spr.2545.
16. Tam samo. – Op.25. – Spr.698.
17. Pro serjozni nedoliky v naukovu-atei'stychnomu vyhovannja uchniv shkil Volyns'koi' oblasti // Zbirnyk nakaziv Ministerstva osvity URSR. – 1972. – №3. – S.6–11.
18. Pro naslidky III Vsesojuznoi' naukovu-praktychnoi' konferencii' «Vyvchennja v serednij shkoli zhyttja, dijali'nosti, tvoriv V. I. Lenina, dokumentiv KPRS» // Zbirnyk nakaziv Ministerstva osvity URSR. – 1976. – №3. – S.4–15.
19. Pro dosvid roboty Sahnivs'koi' seredn'oi' shkoly Korsun'-Shevchenkivs'kogo rajonu Cherkas'koi' oblasti po navchannju ta idejnomu zagartuvannju uchniv // Zbirnyk nakaziv Ministerstva osvity URSR. – 1980. – №7. – S.12–18.
20. CDAGO Ukrainy. – F.1. – Op.25. – Spr.2497.
21. Tam samo. – Op.32. – Spr.1721.

Lavrut O. A., Candidate of Sciences, Assoc., Assoc. Department of history, social and humanitarian disciplines and methods of teaching them at the Donetsk Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education (Ukraine, Kramatorsk), lavrut.olga@gmail.com

Ways of forming the teacher's worldview of the «age of stagnation» in the Ukrainian SSR

The article is based on the study of the sources of the Central State Archives of Ukraine and the Collection of Orders of the Ministry of Education of the USSR

for 1964–1984. The purpose of our study is to study the ways of forming the teacher worldview of the Ukrainian SSR of this age on the basis of general scientific, specifically historical and source study methods. Among the widespread was the exhibition activity. The teachers also joined the activities of pedagogical and other societies, where they studied works of ideological direction, listened to lectures of a civic nature. Own pedagogical activity was aimed at improving the learned, heard and addressed to colleagues, students, for their ideological and political «hardening». Teachers also joined the work of periodicals. An obligatory element was the interaction with parents – through meetings with them, correspondence, and other events. In spite of this, the teachers also joined the opposition.

Keywords: Ukrainian SSR, teaching, pedagogical activity, politics, ideology, school, library, magazine, essay, opposition.

***

УДК 94(477)«1960»:343.193

Лазуренко О. Г.

здобувачка кафедри історії та культури України,
Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет ім. Григорія Сковороди
(Україна, Переяслав-Хмельницький),
v.Lazurenko76@gmail.com

ОРГАНІЗАЦІЯ ТОВАРИСЬКИХ СУДІВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР НА ПОЧАТКУ 1960-Х РР.

Здійснена спроба оцінити особливості становлення товариських судів в Українській РСР на початку 60-х років ХХ століття. Акцентовується увага на відмінності товариського суду від громадської організації. Окремим блоком подається інформація про згове у діяльності товариських судів згідно діючих тогочасних нормативно-правових актів. На підставі аналізу вітчизняної історіографії радянського та сучасного періоду підкреслено, що порушена автором проблема є малоослідженою та суспільно і науково значимою і тому потребує переосмислення й сучасної наукової інтерпретації. Доводиться, що значатні товариські суди були закономірно пов'язані із загальними тенденціями розвитку радянського соціуму другої половини ХХ століття, проте фактично вони стали різновидом альтернативного правосуддя, широко відомого у зарубіжній юстиції.

Ключові слова: громадські суди, закон, порядок, положення, правопорушення, товариські суди.

Ефективне системне реформування сучасного українського правосуддя неможливе без вивчення наявного вітчизняного досвіду організації судової влади. В цьому контексті доцільно звернутися до діяльності специфічного явища радянської правової системи – товариських судів. Їх існування, як і судової влади загалом, було обумовлене інтересом суспільства в підтримці правового та соціального порядку. Звичайно товариські суди були закономірно пов'язані із загальними тенденціями розвитку радянського соціуму другої половини ХХ століття, проте фактично вони стали різновидом альтернативного правосуддя, широко відомого у зарубіжній юстиції. Незважаючи на те, що сьогодні ці технології не мають широкого застосування в Україні, альтернативні юридичні процедури мають багато переваг та є перспективними для подальшого удосконалення судової системи.

Діяльність товариських судів широко представлено у розвідках початку-середини 1960-х років (М. Чередніченко [1], О. Лапай [2], Г. Ліненбург та Н. Леонова [3]). В сучасній українській історіографії ця тема є малоослідженою, товариські суди лише побіжно згадуються у підручниках з історії держави і права. Винятком є публікації О. Махині, які розкривають деякі основні засади формування товариських судів [4].

Мета даної статті. Аналіз особливостей та необхідності організації товариських судів в Українській РСР на початку 1960-х років.